

ВИДАВНИЧА СПРАВА Ф. СКОРИНИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Мельник Л.М., Харьковщенко Ю.Є.
Білоцерківський національний аграрний університет

Найважливішою умовою і підвалиною культурного поступу періоду життя і видавничої діяльності Ф. Скорини був розвиток писемності та поширення грамотності й освіти. Високому рівню розвитку цього процесу можна завдячити виникненню мистецтва книгодрукування. В межах Великого князівства Литовського виникає потужний рух книгодрукарства, започаткований Ф. Скориною, що мав великий вплив на духовне і світське життя Білорусі й України. Дослідженню видавничих справ Ф. Скорини в Україні присвячена пропонована розвідка.

Ключові слова: Ф. Скорина, книгодрукування, Біблія, слов'яни, культура.

Постановка проблеми. На сторінках більшості підручників з історії України початківцем книговидавничої справи прийнято вважати І. Федорова. Однак історії відомо той факт, що перші друковані книги видрукувані Ф. Скориною на українських землях з'явилися майже на п'ятдесят років раніше чим праці І. Федорова. Підкреслимо, що й на могилі самого І. Федорова напис про те, що він «друкарство занедбане обнови».

Зазначимо, що у часи першодрукарства Україна та Білорусь були пов'язані державною належністю до Великого князівства Литовського. У той історичний проміжок часу культурне життя білоруського й українського народів багато в чому становило єдиний процес.

Друкована книга зрозумілою мовою для широких мас суспільства була відлунням епохи Відродження, яка дійшла й до литовсько-білорусько-українського суспільства. Прогресивні сили Великого князівства Литовського зуміли знайти в європейському Відродженні та в реформаційному рухові ідеї освіченості та гуманізму на противагу середньовічній темряві, грубому втручанню церкви не тільки в державне й громадське життя, але й в побут особистості. Починалася нова епоха, а на зламі епох народи народжують геніїв. У Білорусі часів Відродження таким генієм став Франциск Скорина (1490-1535). Ф. Скорина – видатний просвітител, гуманіст, ідеї якого мали вплив на суспільно-політичне та культурне життя українського народу. Із його іменем пов'язане становлення білоруської літературної мови та розвиток білоруської писемності. Висока друкарська естетика книг видатного першодрукаря справила значний вплив на подальший розвиток мистецтва книгодрукування у Східній Європі. Його видання у подальшому слугували взірцем для друкарів Білорусі, України, Литви та Москви.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Видавничу діяльність видатного діяча білоруської культури XVI ст. Ф. Скорини була і залишається у сфері найбільших зацікавлень фахівців і широкого освіченого загалу. Діяльності Ф. Скорини присвячені праці як зарубіжних так і вітчизняних науковців. Проте серед розмаїття наукових розвідок присвячених Ф. Скорині мало досліджено його книговидавничу справу в Україні. Серед науковців, які висвітлювали дане питання це історики М. Гембарович, Я. Ісаєвич, мистецтвознавець Л. Григорчук, Е. Кінан та ін.

Метою статті є дослідження видавничої діяльності білоруського книгодрукаря на українських землях і вплив на розвиток друкарської справи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Білоруський друкар Ф. Скорина, друкарську працю розпочав у 1517 році заснувавши слов'янську друкарню у Празі на гроші меценатів, одним з яких був Костянтин Острозький, тому що саме в цьому місті гуситський рух започаткував небувале піднесення культурного та політичного життя. Невипадково в Чехії вийшли друком перші переклади Біблії на одну з слов'янських мов, широко використовувалися й рукописні переклади біблійних книг.

За два роки (1517-1519 роки) «руський» першодрукар переклав і видав 23 біблійні книги. Зазначимо, що Ф. Скорина видавничу діяльність починає з широко відомого в той час Псалтиря. До Псалтиря він додає руською мовою роздуми про його призначення: «дітям малим початок усякої доброї науки» [1, с. 291]. Книгодрукар свою працю призначає тому, хто хоче вивчати граматику «по-руськи говорячи, грамоту» [1, с. 291].

У той історичний проміжок часу друкування Біблії було не просто друкарським ремеслом, а потрібно було мати сміливість, реформаторських поглядів, щоб зайнятися саме такою справою.

В давній Україні його книги не лише читали, а й співали його псалми «аби ми Псалтирю поючи, чтучи і говорячи» [1, с. 291]. Згодом перекладає й видає друком Біблію, де дає свою передмову, післямову та коментарі. У них Ф. Скорина надавав можливість читачеві дізнатися інформацію з історії, географії, культури різних народів, особливо народів Близького Сходу. Крім передмов, перед кожним розділом Біблії було надруковано «аргумент» – це короткий зміст розділу. Білорус уперше в слов'янському книгодрукуванні вводить титульний аркуш, нумерує аркуші книги кириличними цифрами, активно використовує сюжетні гравюри – ілюстрації. Художні гравюри Скорина розглядав як засіб зробити книги більш зрозумілими.

Отже, вперше у східному слов'янстві Ф. Скорина перервав ініціативу церкви бути обов'язковим посередником між книгою і читачем. Відтепер читач мав можливість сам читати та трактувати Біблію. У передмові до Біблії Ф. Скорина зазначає: «В сей книзі всеє прирощено мудрости зачало и конец.. вен законы и права, ими же людє

на землі справоватися мають, пописані суть... всі лікарства, душевніє і телесніє... навчєніє філософії добронравное... справа всякого соборанія людского і всякого града, еже верою, соединєнієм ласки і згодою посполитое доброе помножено бываєть. Ту научєніє седми наук» [4, с. 9]. Священна книга стає джерелом знань, насиченим історичним і навчально-пізнавальним матеріалом. Основним своїм завданням мислитель ставить прилучення «простої і посполитої людини» до вивчення Біблії. Ф. Скорина поряд з іншими діячами Реформації прагнув навчити людину розуміти Біблію. Він концентрує увагу читача на двох аспектах «біблійної мудрості»: пізнавальному та морально-філософському.

Видання білоруса розповсюджувалися серед слов'ян, приносячи йому славу першодрукаря. Численні Скоринівські висловлювання на сторінках його праць були просякнуті патріотизмом. Ф. Скорина зазначав, що народився «в руській мові» і користувався в друці нею тому, що його «милосердний Бог з тої мови на світ пустив» [4, с. 94]. У передмові до Юдити Ф. Скорина підкреслює, що людина має любити й боронити місце свого народження, подібно звірям і птахам. Люди мають «всякого тружання і скарбов для посполитого доброго (держава) і для отчизны своея не лютовали (не щадили)» [4, с. 94]. Мову своїх «предмов» Ф. Скорина визначає як церковнослов'янську білоруської редакції.

Отже, незаперечно, що книговидавнича праця білоруського мислителя мала вплив на продовження цієї справи І. Федоровим.

На вищезазначене звертає увагу читачів І. Франко у рукописній «Історії української літератури» та «Нарисах історії українсько-руської літератури». Він підкреслює значення Ф. Скорини як першодрукаря і просвітника для українців та інших слов'янських народів: «З виходом Біблії Скорини перший могутній подих Реформації пронісся над Західною і Південною Руссю. Окремі томи цього перекладу сумлінно читали і переписували» [5, с. 173].

Погодимося з думкою білоруського історика Г. Я. Голенченка: «Вплив Скорини на духовну культуру Білорусії і східнослов'янських народів важко переоцінити. У широкому контексті як засновник білоруського та східнослов'янського книгодрукування він значно вплинув на зародження нової духовної цивілізації і у значній мірі на зближення слов'янських і європейських народів, латинської і греко-візантійської Європи» [2, с. 134].

На книговидавництво Ф. Скориною «руською мовою» вплинуло білоруське мовне середовище, проте ці видання мали відношення й до українських земель.

Вітчизняний історик Я. Ісаєвич у ґрунтовній праці «Українське книговидавництво: витоки, розвиток, проблеми» звертає увагу на те, що у книгозбірнях України збереглося 34 примірники видань Скорини (якщо рахувати біблійні книги як окремі видання): вісімнадцять у Національному музеї у Львові (16 біблійних книг, Псалтир, Часослов), дев'ять у Національній бібліотеці ім. В. Вернадського у Києві, сім в Одеській державній науковій бібліотеці, п'ять у Закарпатському державному краєзнавчому музеї в Ужгороді,

одна у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України [3].

Книги, які побачили світ завдяки діяльності Ф. Скорини розповсюджувалися і переписувалися в Україні. Більше того, у науковому товаристві поширена версія, що рукописи книг неопублікованих частин Біблії є вихідцями з західних міст України – Львова та Кременця. Таку гіпотезу висуває і доводить польський дослідник М. Гембарович у науковій розвідці «Іван Федоров і його діяльність в 1569-1583 роках на тлі епохи». М. Гембарович підтверджує свою версію виходячи із фактів біографії білоруського просвітника.

Польський мистецтвознавець М. Гембарович звертає увагу, що на початку 1520 року Ф. Скорина наніс візит Альбрехту Гогенцоллерну – останній великий магістр Тевтонського ордену, який перейшов у лютеранство. Вже у травні цього ж року герцог Альбрехт Гогенцоллерн звернувся до віленського воєводи Альбрехта Гаштовта з проханням взяти опіку над родиною Ф. Скорини. Проте згодом герцог Альбрехт Гогенцоллерн звинувачує Ф. Скорину, що він таємно покинув Кенігсберг і з ним виїхали два євреї – лікар та друкар.

Дослідник аргументує, що друкарем був один із синів Самуїла з Галичу. Коли ж А. Гогенцоллерн почав шукати друкаря з Галичу та Ф. Скорину, то останній вимушений був йти на службу до віленського єпископа Яна, сина короля Зигмунта, який на той час отримав Кременецьке староство. І саме в Кременці переховувалися Ф. Скорина з друкарем.

М. Гембарович доходить висновку, що оскільки всі рукописні списки біблійних книг, які науковці гіпотетично пов'язують з ненадрукованою частиною Скорининою Біблією, походять зі східної частини Галичини й Поділля, то в Кременці вона й повинна була друкуватися. Також польський науковець у пошуках доказів діяльності Ф. Скорини у Кременці вказує і на ті факти, що текст епітафії І. Федорова та надпис у львівському Апостолі, про те, що він йшов слідом «богоизбранна мужа» і слова князя А. Курбського, що Біблія Ф. Скорини «опирається на єврейську» є доказом того, що дійсно білорус співпрацював із євреєм-друкарем, який був родом з Галичу. Проте після передачі Янем в 1536 році Кременецького староства королю, Ф. Скорина виїжджає до Праги [6, с. 1-2].

Видані праці Ф. Скорини мали попит в останній третині XVI століття. На сьогодні відомі такі копії цих текстів: Біблія 1568 року, переписана Василем Жугаєвичем; Біблія одну частину якої переписав Дмитро-Писарчук із Зінькова у 1575 році, а другу – протягом 1576-1577 років ієрей Іоанн у Маначині; Біблія Луки із Тернополя у 1596 році. Старозаповітні біблійні тексти в редакції Ф. Скорини переписувалися частинами або ж повно. У тексті передмов, післямов та заголовків замість імені Ф. Скорини внесено ім'я Жугаєвича [3].

Викликає інтерес і думка з цього приводу львівської мистецтвознавиці Л. Григорчук, що написи ікон із західноукраїнських земель, датованих орієнтовно XV – початком XVI ст., дуже близькі за графікою до шрифту видань Ф. Скорини. Тому дослідниця висловлює припущення, що на іконописців впливала графіка видань

Ф. Скорини або ж існувало джерело, спільне для цих видань й українських ікон.

Підкреслимо, що незважаючи на той факт, що в Україні спроби зблизити книжну мову з простою розмовною розпочалися ще з другої половини XV століття, однак поширення в Україні набуває лише після діяльності Ф. Скорини з другої половини XVI ст. Можна з упевненістю зазначити, що визначна рукописна пам'ятка староукраїнської мови та мистецтва XVI століття, один із символів української нації – «Пересопницьке Євангеліє» виникає під впливом праць Ф. Скорини. Текст Євангелія доносить нащадкам, що цю справу було виконано двома ченцями. Робота над Євангелієм розпочалася у Дворецькому монастирі в 1556 р., а завершена була в 1561 р. у Пересопницькому монастирі на Волині. Переписувачем твору був Михайло Василевич, син протопопа з Санока в Галичині. Керував цією працею пересопницький архімандрит Григорій – освічена людина, знавець багатьох мов. Сам же твір виконувався на замовлення княгині Анастасії-Параскевії Заславської.

У «Пересопницькому Євангелію» аналогічно як і у виданнях білоруса є пояснення, примітки, приписки і післямова перекладача, але мова цього видання ще більше наблизилася до живої народної мови, хоча в основі її все таки залишалася церковнослов'янська мова. І це закономірно, оскільки на той час в Україні вона була мовою культури.

Так, вислів Ф. Скорини «людям посполитымъ руського языка къ пожитку» є дуже близьким до пояснювальних слів Пересопницького Євангелія «для лепшого выразумления людю христианского посполитого».

Зазначимо, переклад не є однаково досконалим. Не дуже вдалий переклад Теофілакт (Феофілакт) Болгарського «Передмови до Євангелія». Також фактично старослов'янська мова залишилася у перекладах двох Євангелія – від Матвія та Марка. Ближче до народної мови перекладено Євангеліє від Іоанна й, особливо, Євангеліє від Луки.

З огляду на вищезазначене, можна дійти висновку, що Пересопницьке Євангеліє – це не є спонтанне, нічим не опосередковане явище. А це плід православного самоусвідомлення, а також і становлення української мови.

Висновки. Творчим розвоєм книговидавництва Ф. Скорини можна вважати перекладені в Україні в другій половині XVI ст. Крехівський апостол (1563–1572 роки), Євангеліє Негалевського (1581 р.). Скорининський відбиток стилю роботи наклався і на видавництво Острозької Біблії (1581 р.), завдяки чому в окремій її частині проникли елементи білоруської мови.

Отже, можемо констатувати, що друкарська та просвітницька діяльність в Україні Ф. Скорини залишила глибокий слід у розвитку культури нашого народу. Ф. Скорина – перший слов'янський книгодрукар, який усвідомлював книгу як засіб освіти, а до своєї діяльності ставився як до виробництва матеріалу для читання, для духовного збагачення людини.

Зазначимо, що прізвище Скорина має і українське розповсюдження та локалізується територіально в Полтавській області. Натомість, цей аспект проблеми потребує окремого генеалогічного дослідження.

Список літератури:

1. Возняк М.С. Історія української літератури / М.С. Возняк – Львів: Світ, 1992. – 494 с.
2. Галенчанка Г.Я. Француск Скарына: ў пацёне версій, стэрэатыпаў і міфаў / Г.Я. Галенчанка // Российские и славянские исследования. – Минск: БГУ, 2008. – Вып. 3. – С. 123–136.
3. Ісаєвич Я. Українське книговидавництво: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/isaevych/is06.htm>.
4. Француск Скарына і яго час: энцыкл. Даведнік / рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і ін.]. – Мінск: БелСЭ, 1988. – 608 с.
5. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко Львів: Накл. Українсько-руської видавничої спілки, 1910. – 444 с.
6. Gębarowicz M. Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569 – 1583 na tle epoki. – Roczniki biblioteczne, 1969, t. 13, nr 1–2, s. 5–95; nr 3–4, s. 393.
7. Яскевич А.А. Творы Ф. Скарыны: Жанравая структура. Філасофскія погляды. Мастацтва слова / А.А. Яскевич – Мінск, 1995.

Мельник Л.Н., Харьковченко Ю.Е.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО Ф. СКОРИНЫ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

Важнейшим условием и основой культурного развития периода жизни и издательской деятельности Ф. Скорини было развитие письменности и распространения грамотности и образования. Благодаря возникновению искусства книгопечатания этот процесс достиг высокого уровня. В пределах Великого княжества Литовского возникает мощное движение книгопечатания, основанное Ф. Скориной, что имело большое влияние на духовное и светское жизни Беларуси и Украины. Исследованию издательских дел Ф. Скорини в Украине посвящена предлагаемая разведка.

Ключевые слова: Ф. Скорина, книгопечатание, Библия, славяне, культура.

Melnyk L.M., Kharkovshchenko Y.Y.
Bila Tserkva National Agrarian University

SKORYNA'S PUBLISHING IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL CULTURE

Summary

The most important reason of the cultural development of Skoryna's period of life and publishing activity was the development of literacy and the spread of literacy and education. The high level of development of this process can be explained by the emergence of publishing itself. Within the limits of the Grand Duchy of Lithuania there is a powerful movement of book-publishing, initiated by F. Skoryna, which had a great influence on the spiritual and secular life of Belarus and Ukraine. This article is dedicated to the research of Skoryna publishing in Ukraine.

Keywords: Skoryna, publishing, Bible, Slaves, culture.